

Әбдіхалық А.Е.

докторант, Нұр-Мұбарак Египет Ислам мәдениеті университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: nur-kazakhstan@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАЖЫЛЫҚ РӘСІМІНІҢ ШЫҒЫСТЫҚ-ҰЛТТЫҚ САНА МЕН РУХАНИЯТ АРАСЫНДАҒЫ ПРАКТИКАЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Бұл мақалада Қазақстан тарихындағы Ресей патшалығы тұсындағы қажылық мәселесіне қатысты архив деректеріндегі кейбір құжаттар талқыға түседі. XIX-XX ғасырлардағы қажылық мәселесі және оның рухани құндылығы, діни сананы қалыптастырудағы орны туралы баяндалады. Алдағы зерттеулерге бағыт-бағдар сілтейді. Қажылыққа қатысты маңызды мәселелерге тоқталып, оған талдау жасалады.

Түйін сөздер: Қажылық, шығыстық, ұлттық сана, руханият, құқықтық мазһабтар.

Abdikhalyk A.Y.

Doctoral student, Egyptian University of Islamic Culture "Nur-Mubarak",
Kazakhstan, Almaty, e-mail: nur-kazakhstan@mail.ru

The practical value of pilgrimage rituals between the eastern national self-consciousness and spirituality in Kazakhstan

This article discusses some documents from the sources of the archive relating to the Hajj in the history of Kazakhstan under the rule of Tsarist Russia. The spiritual value of the Hajj and its role in the creation of religious consciousness in the XIX-XX centuries are discussed. In addition, this article can serve as the beginning for the following research. The article focuses on the analysis of important issues about Hajj.

Key words: pilgrimage, Eastern, national consciousness, spirituality, legal madhhabs.

Абдихалық А.Е.

докторант, Египетский университет Исламской культуры «Нур-Мубарак»,
Казakhstan, г. Алматы, e-mail: nur-kazakhstan@mail.ru

Практическая ценность ритуалов паломничества между восточным национальным самосознанием и духовностью в Казахстане

В этой статье рассматриваются некоторые документы из источников архива, касающиеся хаджа в истории Казахстана при власти Царской России. Обсуждается духовная ценность хаджа и его роль в создании религиозного самосознания в XIX-XX веках. Данная статья может служить началом для следующих исследований. В статье делается акцент на анализ важных вопросов о хадже.

Ключевые слова: паломничество, национальное самосознание, духовность, правовые мазхабы.

Қазақстандағы қажылық мәселесі, оның тарих толқынындағы белестері мен халықтың рухани болмысы, діни дүниетанымы жайында сөз еткенде бұл тақырыпты ең алдымен жалпылама Орта Азия халықтарымен бірге

жағрапиялық тұрғыдан қарастыру маңызды. Себебі, қажылық міндетін өтейтін қасиетті орын – Мекке, Мәдина қалалары Орта Азия елдерінен ұзақ қашықтықта орналасқандықтан барар жолы бір болып, Орта Азиядағы түркі халықтарының

бір-бірімен тоғысатын, бас қосып бірін-бірі түсіне алатын, ортақ құндылықтардың, діни түсініктің бірігіп, бүтінделіп кететіндігімен ерекшеленеді.

Негізі қажылық міндетін өтеуге дүниенің төрт бұрышынан ислам дінін ұстанатын, түрлі ұлт пен ұлыстардан тұратын мұсылман үмбеті бір жерге белгілі бір уақыт аралығында бас қосатыны белгілі. Түрлі ұзақ-жақын жерлерден алғаш рет қасиетті орындарға аяқ басып тұрған мұсылман үмбетінің көпшілік арасында өзін-өзі қалай ұстау керектігі, тілдік-діни коммуникациялық дискурсы, жеке гигиеналық тазалық мәселесі, қажылық міндеттерін өтеу кезінде талаптарға сай жүріп-тұруы сияқты көптеген өзекті мәселелер күн тәртібіне шығады.

Тақырыпқа сай көп ұзақ тарихи кезеңге кері шегінбесек те, XVIII-XIX ғасырлардағы Орта Азиядағы, оның ішінде Қазақстандағы саяси, діни әлеуметтік мәселелер сан құбылып, қиынқыстау сипаттағы оқиғалармен өріліп жатқандығы белгілі. Бүгінгі тәуелсіз Қазақстанның тарих толқынындағы осы бір кезең Қазақ хандарының, билеушілерінің басым бөлігі Ресей империясына амалсыз ерік беріп, оған тәуелді бола бастауымен ерекшеленеді. Мұны арнайы сөз етіп отыруымыздың екі себебі бар. Біріншісі Орта Азиядағы барша түркі халықтарының Ресей патшалығының отарлау саясатына қарсы бас көтерулері тікелей болмаса да рухани күш, жігер мен үміт сыйлайтын, табан тірейтін негізгі факторы – діни сенім, мұсылмандық дүниетаным болғаны ақиқат. Осы тұста тағы бір айтатын маңызды мәселе Орта Азия халықтарының арасынан шыққан діни тұлғалар, ел басқарған хандар біртіндеп биліктен шеттетіліп, оқшаулатылса, енді бір тобы тіпті басқа елдерге бас сауғалап жер ауып кетулеріне мәжбір болды. Олар сыртта жүрсе де өз елдеріндегі отарлаудың зардаптарын, жергілікті қарапайым халықтың хал-жағдайларынан аз-көп хабардар болып, мүмкіндігінше діни ұстанымдарды басшылыққа ала отырып түркі халықтарының рухани, діни бірлігін нығайтуға атсалысты. Әртүрлі мазмұндағы шағын еңбектерді жазып, таратуға осы арқылы өздерінің мұсылмандық бірлік идеясын насихаттауға үлес қосуға талпынды. Ресей патшалығы тарапынан бұған тосқауыл қою шаралары да жүріп жатты. Сөзімізге дәйек ретінде Орталық мемлекеттік архивтегі 25 фонд, 2006 дело, 1-2 парақтардағы «1876 жылдың 17 қарашасындағы Орынбор генерал-губернаторы әкімшілігінен Торғай облысы губернаторына Түркиядан алып келінетін шығыс тілдерінде

жазылған кітаптарға қатысты цензураның қажеттігі және оларды сатуды қатаң қадағалауға алу керектігі туралы» деген орыс тіліндегі жазбаның қазақша аудармасын келтіреміз. Құжатта: «Ресей қажылары және бұхаралық қажылар Меккеден қайтып келе жатқан жолда Түркияды басылып шыққан көптеген діни кітаптарды өздерімен ала келіп, Ресей аумағында таратады. Мұндай кітаптардың мазмұны өкіметке беймәлім болды, әрі аталмыш кітаптар Ресей мұсылмандарының көзқарасына кері әсерін тигізіп, өкімет саясатына жат пікір қалыптастыру қаупі болғандықтан ішкі істер министріне, өз пікірім бойынша, шеттен келетін мұсылмандықты дәріптейтін кітаптарға жалпы шетелдік кітаптарға қойылатын цензураның қажеттігін жеткізем. Шығыс тілдеріндегі кітаптардың барлығына қосымша ретінде мазмұнын анықтайтын түсіндірменің болуы шарт, осылайша ғана қандай кітаптың рұқсат етілгенін, қайсысының үзілді-кесілді елге кіргізуге болмайтындығын анықтауға болады...» деп жазылған.

Жалпы, «Иракта пайда болған ханафилік – Аббасилер, Сәлжұқтар, Хорезмшахтар мен Османлы секілді ислам мемлекеттерінің ресми мәзһабы еді» (Әділбаев А, 2014:77). Сондықтан да кең жағрафиялық ортада өмір сүріп жатқан көптеген халықтардың діни дүниетанымы, ұстанымы, ой-санасы бір діни бағытта қалыптасқан болатын. Міне осындай ортадан қажылыққа аттанған мұсылманның әлемнің әр түкпірінен келген басқа мәзһабты ұстанған мұсылмандармен тілдік-діни қарым-қатынасқа түсуіне қарағанда өзіне етене жақын, тілі ұқсас, діни ұстанымы бірдей мұсылмандармен араласуы алыс-берісі оңай болғандығы талас тудырмайды.

Бұл Орта Азиядағы түркі халықтары ислам дінін қабыл еткен сонау IX ғасырдан бастап XVIII ғасырға дейін жалғасса, бұдан кейінгі кезеңде қажылық міндетін атқару біртіндеп Ресей патшалығының тікелей бақылауына өте бастайды. Біз мұны жоғарыда айтылған қажылық тарихының осы бір кезеңін сөз етуіміздің екінші себебі ретінде алға тартамыз. Себебі біз осы мақаланы әзірлеуде қажылыққа барған кісілердің саны, ұлты, жас мөлшері туралы статистикалық мәліметтерді келтіруде Ресей патшалығы кезінде хатқа түскен архив қорларында сақталған жазба деректерге жүгінетін боламыз. Егер біз Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архивіндегі құжаттарға қарасақ, қажылық туралы көптеген жазбалар 338-фондта, 1-опись, 651-делода жинақталғандығын аңғарамыз. Біздің қазіргі зерттеуімізше олардың алғашқысы 1827

жылдың 5 ақпанынан бастап тіркелген. Десек те бұл жылдары тіркелген құжаттарда қазақтардың қажылық сапары туралы мәліметтер кездеспейді. Бірақ аталмыш архивтің 64 фондының 5329 делосында 6-8 беттерінде 1901 жылы Ақмола

облысы бойынша қажылық сапарына шығу үшін төлқұжат алған адамдардың саны уездер бойынша аты-жөндері және паспорт нөмерлері көрсетілген құжат тіркелген. Біз олардың уездер бойынша жалпы санын ғана келтірумен шектелеміз.

Болыс атауы	Адам саны	Болыс атауы	Адам саны
Омск уезі		Атбасар уезі	
Николаевский болысы	22	Кеңгір болысы	2
Омск болысы	4	Ұлытау болысы	1
Қорған болысы	11	Терсақан болысы	6
Черчаков болысы	8	Қызыл-көл болысы	7
Покровск болысы	2	Сары су болысы	4
Петропавловск уезі		Құм-қоңыр болысы	
Полуденск болысы	7	Деңгіз болысы	11
Таинчин болысы	5	Атбасар болысы	15
Петропавловск болысы	4	Кентүбек болысы	5
Становск болысы	2	Көкшетау болысы	6
Пресновская болысы	7	Восточная болысы	9
Средняя болысы	1	Ақыртау болысы	2
Ақмола уезі			
Қоржынкөл болысы	4	Ақмола болысы	7
Сары өзен болысы	12	Қараағаш болысы	5
Қорғалжын болысы	1	Спас болысы	13
Кен-қорғалжын болысы	10	Шерубай-Нұрын болысы	2
Нұрын болысы	15	Жыланды болысы	2
Ишим болысы	6		

Штаб капитаны Давлетшиннің Хижазға жасаған іссапарының есебінде қажылыққа бару үшін алынатын төлқұжат (пасторт) мәселесі жайында арнайы тоқталып: «...Закавказье-ден шыққан қажыға баруға ниетті адамдар көп жағдайда төлқұжатты өзінің тұрғылықты жерінен алуға құқылы. Татарлар Мәскеуден, тек олардың алтауы ғана Петерборда болған, екеуі Симбирскіде, ал үшеуі Варшавада; қырғыздар Мәскеуден және Одессадан алған. Алынған төлқұжаттарға Константинопольде түрік консулдары виза шығарады. Бұл сапар шарттарының бірі болып саналған. Тіпті кейбір қажылар өздерінің ұлттық төлқұжаттарын Түрияда қалдырып кетіп отырған. Мұның басты

себебі – қажылық сапарынан қайтқан кезінде Ресейде қиыншылықтарға ұшырамау. Өзімен бірге алып келген күннің өзінде бұл төлқұжатты ешбір жерде көрсетпеуге тырысқан...» деп жазады (Штаб капитаны Давлетшиннің Хижазға жасаған іссапарының есебінен, 1899. 145). Архив құжаттарына үңіліп, кейбір қажылыққа барған Құнанбай қажы сияқты қажылыққа аман-есен барып қайтқан қазақ зиялыларының төлқұжаттарын қазірше табу мүмкін болмай отыр. Десек те қажылыққа барған алғаш қазақтар туралы М. Көпейұлы «Қазақ шежіресі» кітабында: «Қазақ қазақ болғанда бұл қазақта хажыға ілкі бастан барған уақ Нүркен бай. ... Сол Нүркеннен соң екінші қажыға барушы – Кү-

лік Самай сопы, Баянауылда дуан болып, аузы ашылғанда, указ болған ноғай Байжан хазірет – сол екеуі болған. Екеуі де сол жақта өлген. Солардың кеткен жылы қой жылы еді. Мың сегіз жүз елу сегізінші жыл [1858] болса керек. ... Бұл қазақтан үшінші хажыға барушылар тобықты Құнанбай, Айдабол Қишыл, Қыстаубай, Ақмоладан, Аққұм-Қосқопадан Шекшек хажы, Атбасардан Егізбек, Жанайдар. Есіл бойындағы құлан қыпшақтан Шонты-бай, Батырқожа молда балалары, Сілеті бойындағы қыпшақтан Құрман баласы Қасен хажы, Мәмбет тоқадан Ұзынсазан ұрпағы Мұхамет Салық хажы. Өр Алтайдан Алдажұман немересі Ешмұхамет хажы. Ертіс бойындағы Апайбөріден Құдияр хажы, Көкшетаулық атығайдан Қожахмет хажы. Егізек Жанайдармен бірге барған Сұлтанқожа хажы, Қишыл Қыстаубаймен бірге барған Жәмеқожа, Байзолда ишан, бұларды қалдырмай жазып жатқаным, тірі қайтып келгендерінің бір сыпырасымен ауызбен-ауыз сөйлесіп, мән-жайына әбден анық болғандығымды түсіндіру үшін...» деп жазып қалдырғанын білеміз. (Көпейұлы М.Ж., 2007:5)

Осы жазба мәліметке жүгінсек, архив құжаттарының 1858 жылғы қажылыққа баруға рұқсат етілген кісілердің тізімін асықпай қайта қарауды қажет етеді. Бұл біздің алдағы уақытта нақтылауымыз тиіс міндеттердің бірі болмақ.

Архив құжаттарына жүгінсек, қажылық сапарына барып, елге қайта оралуы кезінде қажыларға қатысты кейбір талаптардың қойылғандығын аңғарамыз. Нақтырақ айтсақ, 64-фондтың 2205-описінде 1902 жылдың 5 қарашасында генерал-губернатордың жазған мәліметтері бар. Құжатқа: «Қажылық сапарын өтегеннен кейін қажылар тек Қара теңіз бен Каспий теңізінің Ішкі істер министрлігі бекіткен порттары арқылы елге қайта оралуға міндеттеледі. Аталмыш порттарда дәрігерлік-бақылаудан өту міндеттеледі. Ішкі істер министрі қажылардың төлқұжат алу үлгілерін бекітуге құзырлы. Осы құзіретке орай министр төмендегі шарттарды бекітеді:

Қажылық сапарынан қайтқан қажылар төмендегі порттар арқылы елге кіруге құқылы:

а) Қара теңіз арқылы – Феодосий карантині және Батум теңіз дәрігерлік-бақылау станциясы;

ә) Каспий теңізі арқылы – Бакин теңіз дәрігерлік-бақылау станциясы;

б) Закавказьенің Персия және Түркия елдері шекарасындағы теңіз дәрігерлік-бақылау станциясы;

2) Жаңа үлгідегі төлқұжат қолданысқа түспестен бұрын қажыларға төмендегі ескертулер тіркелген ескі үлгідегі төлқұжаттар береді.

а) Төлқұжаттың үшінші бетіне Ресейге қайта оралуға рұқсат етілген порттар тізімі жазылған парақшаны тіркеу;

ә) қажылық сапарына қайтып келе жатқан қажылардың теңіз дәрігерлік-бақылау станциясынан тексеруден өткендігі туралы белгі, бұл белгілер төлқұжаттың 12-13 беттерінде қойылады. Сондай-ақ төлқұжаттың соңғы беті кесіліп алынып, жергілікті губернаторға жіберілетін болады» – деген жазба тіркелген (Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік архиві Ф 64.Оп.2205. Б68).

Түйіндеп айтқанда, қажылық сапарына қатысты Ресей патшалығы тұсында жазылған көптеген құжаттар архив қорларында сақталған. Қажылыққа қатысты жазба деректерді саралап, оларды електен өткізіп, дұрыс мәліметке қол жеткізу үшін алдағы уақытта Ыстанбұлдағы, Сауд Арабиясындағы архив қорларынан қажылық өтеу мақсатында шекарадан кірген мұсылмандардың тізімінен өз отандастарымыздың аты-жөндерін, жылдарына қарай санын, жас мөлшерін нақтылау міндеті тұр деп ойлаймыз.

Қасиетті мекенге деген құштарлық, жергілікті мұсылман халықтың басты арман-мұраты болғаны ақиқат. Халық арасында қажылық сапары, қиссалары, діни аңыз-әңгімелердің болашаққа сеніммен қарауға, діни сананы қалыптастыру мен ұлттық руханиятқа қосқан үлесі аз болған жоқ. Қажылық міндетін өтеу кезінде әр түрлі елдерден келген мұсылмандар бірін-бірімен кездесіп, барлығы да бір қажылық жоралғыларын орындайды. Қажылыққа барғандардың барлығы да түр әлпетіне, жас мөлшеріне, қай елден келгендігіне қарамай бірдей ихрам (ақ киім) киіп, баршасы бір құлшылықты орындауы адамға ерекше әсер етіп, өзін жақсы ұстауға ықпал етеді. Мұндай сезім мұсылман баласына ең алдымен исламдағы теңдікті, сондай-ақ махшар күнін еске түсіреді. Бұл дүниенің өткінші екендігін, қиындықтарға төтеп беру арқылы, өмір сүруге талпындырады. Осылайша қажылық сапары адамның білім көгжиегін арттырып, қарым-қатынас кезіндегі көрегендігін, мейірім мен қамқорлық сезімдерін арттыруға көмектеседі деп тұжырымдауға болады. Басқаша айтқанда, қажылық адамзат баласын түр-әлпетіне, тегіне, жынысына қарамай баршаны жақсылыққа шақырып, Жаратқанға салихалы құл болуға үгіттейтін құлшылық түрі. Осы орайда, қажылықтың мұсылмандарға тиізетін әсері жайында Штаб капитаны Давлетшиннің Хижазға жасаған іссапарының есебіндегі жазбалар көңіл аудартады. Оның

пікірінше қажылар екі түрге бөлінеді. Дәлірек айтсақ, Давлетшин: «...Қажылық біздің мұсылмандарға қалай әсер етеді?» дей келе: «Мен өз Отанымда және соңғы іссапарымда қажылық сапарына барып келгендерді екі топқа бөліп қарастыруға болатынын байқадым. Бірінші топқа қажылыққа парызын өтеу үшін барып, рәсімдерін мүлтіксіз орындап еліне оралған қарапайым сана-сезімі жоғары деңгейде дамымаған, өзін қоршағандарға қарым-қатынасы жоғары емес, мақсаты тек сапардың соңына дейін жету болған егде жастағы адамдар. Олар сапар барысында бедуиндердің жасаған ұрлықтарын бір тылсым құпия көріп, қажылық сапарына тигізіп жатқан шайтандардың әрекеті деп түсінеді. Сондай-ақ санитарлық шараларды артық деп санады, өйткені тағдырдың басқа салғанынан ешқайда қашып құтыла алмайсың деген сияқты пікірлерді ұстанды. Ондай қажылардан сапардан алған әсері туралы сұралғанда жолда немесе Меккеде естіген мұғжиза қиссалардың есінде қалғанын айтумен шектеледі. Мұндай қажылар сапардан оралғаннан кейін діндар болып, қалған ғұмырын тыныш құлшылықпен өткізуді қалап, тіпті кейбірі сопы болып та кетеді. Ал екінші топқа келетін болсам, бұл топқа жататын адамдар жылдан жылға артып келеді. Олардың ойлау шеңбері кең, әр нәрсеге қызығушылықпен қарайтын, пікірталасқа түсе алатын, өз көзқарасы бар діни тұлғалар. Мұндай қажылар Ресей шекарасынан шыға салысымен барлық затқа қызыға қарап, салыстырып, алғашқыда түрлі олқылықтарға көңілі қалып, исламның басшысы – Халифтің астанасынан түңіле бастайды. Сондай-ақ мұсылмандардың арасында қандай да бір керемет қала болып саналатын Константинопольдің тар, лас көшелері, жұпыны үйлерді көріп, түрлі тәртіпсіздіктерге кездескен кезде оны Одессамен салыстыра бастайды. Әдетте Одессадан көп адам қажылыққа келетін. Түрік тәртібімен төлқұжат, виза алу кезінде кездесетін парақорлықты көрген кезде біздің қажылар бұл қаладан ол туралы басқа көзқараста шығады. Олар жол қиыншылығын тартып, парақорлықты көріп, мұсылмандар өздерін тонап жатқанын көріп жиіркене қарайды. Өйткені олардың көз алдында Ислам дінінің отаны – саналатын қалалар Мекке мен Мединеде, жалпы Хижазда барлығы ислам шариғатына сай болуы керек еді. Осылайша олардың рухани өмірі өзгереді. Қажылық сапарынан келгеннен кейін дінге берік болуға тырысады, өйткені осыған дейін жасаған күнәларынан арылып келген кезде жаңа күнәға батпау керек деген ұстанымда болады...

Бірақ бұқара халық арасында дінге селкеу түсірмес үшін өздері көрген олқылықтарды айта бермейді» деген пікір білдіреді (Штаб капитаны Давлетшиннің Хижазға жасаған іссапарының есебінен, 1899:145). Шынында да қажылық сапары кезінде жолда көптеген қиындықтар мен ислам дініне тән емес пенделік іс-әрекеттердің орын алатыны жалған емес. Жоғарыда айтылғандай қажылардың мұндай кемшіліктерді халық арасында айтпауының өзі олардың дінді дұрыс бағытта түсіне білгендіктерін, діннен емес, адамдардың өз бойындағы кемшілік деп қарауларының өзі құптарлық пікір.

Осы айтылғандарды қорытындылай келе, қажылықтың мұсылман адамға беретін рухани пайдасы көп екендігін еске сала отырып, қажылық рәсімінің шығыстық-ұлттық діни сана мен руханият арасындағы практикалық құндылығы тоқталу үшін біз жазба жәдігерлерге жүгінеміз. Қазіргі кезде осы мақалаға арқау етіп отырған кезеңдерде, яғни ХІХ ғасырдың соңы мен ХХ ғасырдың басында жарық көрген «*Қиссаи Өндірбай қажул харамәин*» (Қазан, 1900ж), «*Хаж сапары*» атты Дүйсебай Шоманакұлының халыққа айтқан өсиеті (Верный, 1911), «*Қиссаи Өсербай*» (Қазан, 1895) сияқты т.б. көптеген араб қарпімен жазылған қисса-өлеңдер жинақтары кітапхана қорларында жақсы сақталған. Бірақ та олардың басым көпшілігі араб қарпімен жазылғандықтан әлі күнге дейін толық зерттеліп, жүйелі түрде реттеліп ғылыми айналымға түсіп үлгерген жоқ. Олардың барлығы да қажылық сапары туралы, қасиетті мекеннің қадір-қасиеті жайында өлең шумақтарымен өріліп, мазмұндық тұрғыдан бірдей болса да өзіндік қайталанбас үлгіде берілгені талас тудырмайды. Бұл еңбектердің әрқайсысы шығыстық сарында, діни түсініктермен араласып, сабақтасып бірігіп кететін діни мазмұнға ие. Тіпті осы тұста пайғамбарлар қиссасынан үзінділер келтіріліп, ескі діни астарлы сөздер жиі келтіріліп қазіргі қазақ тілді оқырмандардың бірден түсініп кетуіне мүмкіндік бере бермейтіндігін де айта кету орынды. Десек те өткен ғасырларды осы тәріздес діни қисса-өлеңдер халықтың өн бойында, санасында, сөйлеу тілінде көрініп, оларды рухани тұрғыдан байытқаны, діни сана түсініктердің бірізділігіне айтарлықтай ықпал еткені ақиқат.

Өткен ғасырларда қажылыққа бару күні бүгінгідей ұшақпен ұшып қана қоятындай оңай бола қойған жоқ. Көптеген кедергілер мен қиындықтар болды. Тіпті қажылық сапарына аттанып, хат-хабарсыз кеткен қаншама тағдыры белгісіз жандар бар. Бұл туралы халық аузында әлі күнге

дейін айтылатын аңыз-әңгімелер аз емес. Қазіргі кезде хатқа түсіп жинақталған «Жеті ғасыр жырлайды» деген сияқты кітаптарда Қазақ даласындағы кейбір ақын-жыраулар қажылық тақырыбын көтеріп, жырлау кезінде қажылық сапарына барудан да адамдарға қайырымды болудың, әсіресе ата-анаға жақсылық жасаудың артық болатындығын насихаттағандығын байқаймыз. Бұл туралы Қазақстандағы ислам діні: қажылық (XIX-XX ғ. басы) атты материалдар жинағын құрастырушы, зерттеуші Г.Р. Мухтарова сөз ете келе: «... ақын-жыраулардың қажылыққа бел байлаған ел билеушілерін қажылық сапарынан бас тартып, ел қамын ойлауға, қажылықтан ата-анаға құрмет көрсету сияқты игі істерді алдыға қойылуы, бір жағынан, орыс отарлау жүйесінің қазақ даласына орнығу үдерісінің күшеюіне байланысты сол кезеңдегі шиеленіскен саяси-әлеуметтік жағдайды көрсетсе, екінші жағынан, көшпелі халықтың мұсылман дініне деген діни дүниетанымының өзіндік күрделі күйін аңғартса керек» деп өзіндік ой түйеді (Г.Р. Мухтарова, 2009:7). Бұл пікірімен толық келісуге болады. Ол кезеңдердегі саяси-әлеуметтік жағдайдың қиындығы, жалпы өмір сүрудің, дін ұстанудың айтарлықтай қиындықтары болғаны түсінікті. Ал енді халықтың діни сауаттылық деңгейінің төмен болуы өз алдына бөлек мәселе.

Халық арасында кең тараған Шал ақынның: *«Мекке мен Мәдине жолдың ұшы, // Иман таба алар ма барған кісі, // Ата-ананы, мейманды құрметтесең, // Меккеңнең де нұрлы гой үйдің іші...»* -деп жырлауы, Ақтамберді жыраудың: *«Ей, азаматтар, шоралар... // Меккені іздеп нетесің, // Меккеге қашан жетесің, // Әзір Мекке алдында - //Пейіліңмен сыйласаң // Атаң менен анаңды!»* деп ата-ананы сыйлай білуге, жасы үлкендерге құрмет, кішіге ізет көрсетуге шақыруы түптің түбінде ислам дінінің негізгі өзегіне шақыру деп түсінген дұрыс. Негізгі діни тақырыпты сөз еткен қазақ ақын-жыраулары қажылықты түбегейлі жоққа шығармайды, керісінше дінді дұрыс түсіне білуге шақырып халықты діни ағартуға тырысады. Құран аяттарында ата-анаға жақсылық жасау мұсылман баласына міндеттелген, орындалуы тиіс амалдарға жатады. Нақтырақ айтар болсақ, «ниса» сүресінің 36-аятында: *«Аллаға құлшылық қылыңдар. Оған еш нәрсені серік қоспаңдар. Және әке-шешеге, жақындарға, ... жақсылық жасаңдар»* деп **бұйырылса, «Ахқаф» сүресінің 15 аятында:** *«Адам баласына, әке-шешесіне жақсылық істеуді нұсқадық»* – **делінсе, «Исра» сүресінің 23-аятында:** *«Раббың, өзіне ғана гибадат ету-*

леріңді, әке-шешеге жақсылық қылуларыңды әмір етті» – деген мағынадағы аят кездеседі. Мұнан бөлек Мұхаммед пайғамбардың (с.ғ.с): *«Алланың разылығы ата-ананың разылығында, Алланың ашуы ата-ананың ашуында»* деген сияқты ата-анаға жақсылық жасауға шақыратын көптеген хадистері бар екендігі белгілі. Сондықтан қажылық өтеу мен ата-анаға жақсылық жасауды бір-бірінен артық қою орынды болмайды. Екеуі де діни жоралғыларда орындалуы талап етілетін, мұсылмандық міндет болып табылады. Десек те қажылықтың парыз болуы үшін ең алдымен мұсылман болу, балиғатқа толу, ақыл-есінің дұрыс болуы, ерікті (азат) болу, қажылық амалдарын өтеуге денсаулығының жарамды болуы және жол сапар шығындарын өтей алатындай қаражатының болуы сияқты өзіндік шарттары бар. Осы орайда, Ресей патшалығы кезінде де қажылық міндетін өтеуге ниетті адамның жолға қаражатын, қаржының мөлшері белгіленген. Давлетшиннің есебінде: «...тек Мекке қаласына бару карантиндер жоқ жылдары ең кем дегенде 300 рубльді қажет болса, егер қажы Мединеге барып пайғамбардың (с.ғ.с) мешітіне зиярат жасауға ниетті болса, онда 500 рубльге жуық ақшасы болу керек. Жалпы алғанда қажылық сапарына шыққан адам өзімен 1000 рубль алуы керек болды. Бұған қоса отбасының күнкөрісіне де дәл сондай сомадағы қаржы болуы шарифат талап ететіндігін ескерсек, 2000 рубльдей қаржы болуы қажет етілді. Міне сондықтан көп жағдайда біздің мұсылмандар үшін бәдәл қажылық жасау тиімдірек болды. Бәдәл қажылық 500-1000 рубль аралығында болды» – деген мәліметтер кездеседі (Штаб капитаны Давлетшиннің Хижазға жасаған іссапарының есебінен, 1899:145).

Мақаланы қорыта келе пайғамбарымыздың (с.ғ.с.): «Кімде-кім Алла разылығы үшін қажылық жасап, жаман сөз бен әрекеттерден аулақ болса, анасынан туылғанда қандай күнәсіз болса, сондай болып күнәларынан арылып қайтады» – деген мағынадағы хадисін келтіре отырып, қажылықтың адамның ішкі жан-дүниесін байытуда, таза болуға, күнә істерден бойын аулақ ұстауға бейімдейтін, өмірде практикалық маңыздылығы жоғары ғибадат деп қабылдауға болады. Қажылық адам бойындағы тәкаппарлық, дүниеқорлық, шыдамсыздық сияқты жаман қасиеттерді кішіпейілдікке, сабырлылыққа, сыйластыққа, қарапайымдылыққа алмастырып, адамның өмір сүру салтын өзгертуге қауқарлы екендігін алға тартамыз.

Өткен ғасырларда қажылыққа барып-қайтқан азаматтар халық арасында діни ағартушы, тұлға ретінде танылып, қоғамда өзіндік орны болғаны талас тудырмайды. Олардың әрқайсысы өз алдына жеке зерттеу объектісі болуға лайық. Әсіресе «Қазақ мұсылман қоғамының өзіндік құндылығын, толыққандылығын түсіну үшін оның ішіндегі «теориялық исламның» төл өкілдері, ғұламалары, дінбасылары ортасын зерттеудің маңызы зор...» (Ғылмани С., 2015:8). Сондықтан алдағы уақытта еліміздегі қажылық мәселесіне қатысты зерттеу жұмыстарын діни

тұлғалардың өмір жолымен байланыстырып бірге қарастыру ұсынылады. Ал архив құжаттары мен діни жазба жәдігерлер өз маңыздылығын жоймайды. Керісінше, бұл айтылғандар бірінбірі толықтырып, зерттеудің жан-жақтылығына, толыққандылығына жол ашады деп есептейміз. Жалпы Қазақстандағы қажылықтың жергілікті халықтың ынымақ-бірлігіне, рухани мұрасына, сондай-ақ діни сананы қалыптастырудағы орны сонау орта ғасырдан бері қазақстандық халықты бір діни түсініктер аясына біріктіруге негіз болғандығын алға тартамыз.

Әдебиеттер

- Әділбаев А. Ханиф мәзһабы. – Алматы: «Нұр-Мұбарак» университеті, 2014. – 328 б. (77-б.)
Штаб капитаны Давлетшиннің Хижазға жасаған іссапарының есебінен. – С. Петербург: Әскери баспахана, 1899. –145 б. Сирек қор. ҚР ҰҚО
Көпейұлы М.Ж. Қазақ шежіресі. 2-бас. Толық. – Астана: Алтын кітап, 2007. (Қазақ этнографиясының кітапханасы, 32 том) (5-б.)
Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік архиві Ф 64.Оп.2205. Б.68.
Қазақстандағы ислам діні: қажылық (XIX-XX ғ. басы) атты материалдар жинағын құрастырушы, зерттеуші Г.Р. Мухтарова. – Алматы: «Баспалар үйі», 2009. – 592 б. (7-б.)
Ғылмани С. Заманамызда болған ғұламалардың ғұмыр тарихтары. I том. Жауапты шығарушылар: Ә.Қ. Муминов, А.Дж. Франк. – Алматы: Дайк-Пресс, 2015. 8 жапсырма.

References

- Adilbayev A. Khanif mazhabi [The Hanafi Madhhab] – Almaty: Nur-Mubarak Universiteti, 2014. 328 pp (77pp)
Shtab kapitany Davletshinin Hijazga zhasagan is-saparynyn esebinen. S.Peterburg: Askeri baspakhana. [Staff captain at the expense of Davletshin's trip to Hijaz. S.Peterburg: The military printing house.] 1899. 145 pp. Sirek kor. KR UKO.
Kopeiuly M.Zh. Kazakh shezhiresi. 2-basylym. Tolyk. Astana: Altyn kitap, 2007 (Kazakh etnografiyasynyn kitaphanasy, [The Kazakh Chronicle. Edition 2. Complete. Astana: Golden Book, 2007 (Kazakh Ethnography Library,] 32 tom, 5 bette)
Kazakhstan Respublikasynyn Ortalyq memlekettik arhivi [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan] F.64. OP.2205. B68.
Kazakhstanadagy islam dini: kazhylyk (XIX-XX) atty materialdar zhinagyn kurastyryshy, zertteushi G.R. Mukhtarova. [The author of the collection of materials on Islamic religion in Kazakhstan: pilgrimage (XIX-XX BC), researcher GR Muhtarova] Almaty, Baspalar uii, 2009, 592 pp
Gylmani S. Zamanamyzda bolgan gulamalardyn gumyr tarikhtary I tom. Zhauapty shygarushylar: A.K.Muminov, A.J.Frank. – Almaty: Daik-Press, [Gylmani S. Life stories of the scientists who lived in our time. Tom. Responsible for issue: A.K. Muminov, A.J. Frank -Almaty: Duke Press,] 2015, 8 sticker.